

การสังเคราะห์องค์ความรู้สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน*

สุกัญญา สมไพบูลย์¹

บทนำ

ในการศึกษาสื่อสารการแสดงหรือศิลปะการแสดงนั้น สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านมักจะถูกมองข้ามและไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร เพราะถูกมองว่าเป็นสื่อที่เชย ล้าสมัย

หากแต่ความจริงสื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อที่แสดงจิตวิญญาณความเป็นไทย และสะท้อนวิถีชีวิตเกี่ยวกับสุนทรียภาพ รสนิยม และความเป็นไทยได้อย่างดียิ่ง

ด้วยความสำคัญของสื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน จึงเป็นแรงบันดาลใจให้เกิทยานิพนธ์เรื่อง "การสังเคราะห์องค์ความรู้สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน" ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะวิเคราะห์องค์ความรู้สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน จากแนวคิด ทฤษฎี วิธีวิทยาการวิจัย ข้อค้นพบ เพื่อสังเคราะห์หากระบวนทัศน์ของประเด็นการศึกษาวิจัยในปัจจุบัน และนำเสนอแนวทางหรือทิศทางการศึกษาในอนาคตเพื่อพัฒนาศาสตร์สำคัญของศาสตร์สาขานี้ต่อไป

สำหรับในวงการการศึกษาวิจัยเรื่องสื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านนั้น จะมีมากมายและหลากหลายตามประเด็น จุดมุ่งหมายต่างๆ อาทิ สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา การศึกษาองค์ประกอบของประเภทสื่อชีวิตและผลงานของศิลปินพื้นบ้าน การเสื่อมสลายและการดำรงอยู่ของสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน การนำรูปแบบและวิธีการประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอน เนื้อหาและคุณค่าของบวรวัฒนธรรมการแสดงที่มีต่อสังคม ท่วงท่ารำร่ายและดนตรีประกอบการแสดง เป็นต้น โดยการเรียนรู้ที่นั่นอาจมีทั้งเชิงอนุรักษ์ เชิงประยุกต์ และเชิงสร้างสรรค์ ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และมองแนวทางในอนาคตด้วย ดังนั้นสิ่งที่น่าสนใจคือ การศึกษาสื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านในระดับวิทยานิพนธ์นั้นมีการศึกษาประเด็นใดบ้าง และรายละเอียดของกระบวนการศึกษาวิจัยเป็นอย่างไร ประเด็นใดบ้างที่ยัง

ขาดตกบกพร่อง ไม่มีการสนใจที่จะศึกษา หรือมีการศึกษาในปริมาณที่น้อย ประเด็นใดควรศึกษาเพิ่มเติมหรือแสวงหาแนวทางใหม่ๆ ในการศึกษา เพื่อเป็นการสะท้อนองค์ความรู้ด้านนั้นจะเป็นประโยชน์ในวงวิชาการและการนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงในเชิงปฏิบัติการด้วย

สื่อพื้นบ้านถือเป็นสื่อรากฐานของการสื่อสาร ในงานวิจัยนี้จะศึกษาถึงสื่อพื้นบ้านที่มีลักษณะเป็นสื่อสารการแสดง ดังนั้นผู้วิจัยจะดูลักษณะประกอบในลักษณะสื่อสารการแสดง อันประกอบไปด้วยศิลปิน บทการแสดง รูปแบบหรือองค์ประกอบของการแสดง รวมทั้งกลุ่มผู้รับชมหรือมีส่วนร่วมในการแสดงด้วย ซึ่งวิทยานิพนธ์หรือการศึกษาเทียบเท่าในระดับมหาบัณฑิตที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้านั้นจะต้องมี ชื่อของสื่อสารการแสดงพื้นบ้านเป็นคำหลัก ทั้งการแสดงแบบละคร กิ่งละคร และเพลงพื้นบ้าน

วิทยานิพนธ์ที่นำมาศึกษาเป็นวิทยานิพนธ์ที่ปรากฏรายชื่ออยู่ในทุกสาขา ทุกคณะที่ศึกษา ทั้งนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ครุศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศิลปกรรมศาสตร์ และศาสตร์อื่นๆ ที่ครอบคลุมและปรากฏ เพื่อประมวลองค์ความรู้ในเรื่องดังกล่าวให้ครอบคลุมที่สุด และเห็นถึงประเด็นและกระบวนทัศน์ในการศึกษา ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาวิจัยต่อยอดองค์ความรู้สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านต่อไปในอนาคต

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้การวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารประกอบกับได้จัดอาศรมความคิดและสารัตถะการแสดงพื้นบ้านในรูปแบบที่ต่างกันด้วย อีก 2 ครั้ง เพื่อจะได้ข้อมูลจากนักวิชาการ ศิลปินพื้นบ้าน และผู้ชมสื่อการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้านมาประกอบการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อประมวลสถานการณ์ภาพสื่อสารการแสดงพื้นบ้านในวิทยานิพนธ์ปัจจุบันและสร้างข้อเสนอแนะ

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้สื่อสารการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน โดยได้รับทุนอุดหนุนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในส่วนของฉันทลักษณ์นั้น เจิดฉันท (2543) ได้เสนอผลการค้นคว้าถึงรูปแบบและลีลาของลีลาบทกวี มีฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องตามหลักกลอนลิเก แม้บางช่วงสัมผัสอาจจะไม่เคร่งครัด มีสัมผัสใกล้เคียงก็ใช้ได้ ส่วน ปริญญา (2544) พบว่าบทกวีลำเรื่องต่อกลอน ใช้การประพันธ์แบบร้อยส้านและร้อยกรองธรรมดา

5.2 ภาพสะท้อนและคุณค่าที่มีต่อสังคม

การวิเคราะห์หาคคุณค่า แนวทางการดำเนินชีวิต ค่านิยม เป็นประเด็นหลักในการวิเคราะห์ อาทิ ประเพณี ค่านิยม และสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ข้อค้นพบรวมคือ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อเทวดา อารักษ์ โสยศาสตร์ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา ปรัชญา ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต การเลือกคู่ครอง ความรัก และความรู้ทางด้านการปกครอง การศึกษาเล่าเรียน ความกตัญญู การยกย่องผู้อาวุโส (สุภาภรณ์, 2546 : นิทรพร, 39 : วรรณ, 2546 : อรพิน, 2544 : อาริยา, 2543 : พระมหาประพันธ์, 2543)

การวิพากษ์วิจารณ์สังคม นับเป็นสิ่งสำคัญของ ข้อค้นพบ ประเด็นนี้สามารถพบได้ในวรรณกรรม การแสดงพื้นบ้านเกือบทุกเรื่อง เช่น อรพิน (2544) หรือ บทการแสดงลิเกลูกบท (เจิดฉันท, 2543) ที่จะมีการเสียดสีนักการเมืองและพรรคการเมืองในกรณีรัฐบาล มีปัญหา ส่วนบทการแสดงของตัวตลกหนึ่งตะลุง (คนางค์, 2547) นั้นสามารถจะพูดตรงๆ กับคนดูในเชิงล้อเลียน ประชดประชัน หรือเสียดสีได้เลย นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นด้วย อาทิ วรรณ (2546) ได้ศึกษาการรณรงค์รณรงค์หนึ่งตะลุงเรื่อง "กรรมของแม่" และพบว่าสามารถสะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวนครศรีธรรมราชหลายด้าน เช่น ด้านบุคลิก ลักษณะและพฤติกรรม การรักพวกพ้อง รักศักดิ์ศรี ไม่อ่อนข้อให้ใคร ส่วนอาริยา (2543) ก็พบว่าปรัชญาในการดำเนินชีวิตของชาวใต้จะสะท้อนออกมาในบุคลิกของตัวละครหนึ่งตะลุง

6. การสร้าง / พัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน

วิทยานิพนธ์ที่ศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับการเรียน การสอนและการศึกษานี้ จะศึกษาสื่อสารการแสดงที่เป็นเพลงพื้นบ้านถึง 5 เรื่อง และอีก 1 เรื่องเป็นหนึ่งตะลุง (นิภา, 2533 : จันทนา, 2542 : อุบลรัตน์, 2544 : มาลัย, 2546 : กาญจนา, 2547, ณัฐยา, 2543)

การศึกษาประเด็นดังกล่าวสามารถประมวลเป็นข้อสรุปได้ดังนี้

6.1 การสร้างชุดการสอนและพัฒนาหลักสูตรในการสอนเพลงพื้นบ้าน

ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะใช้เพลงพื้นบ้านเป็นตัวตั้ง และหากระบวนการวิธีทางครุศาสตร์หรือการเรียนการสอนมาออกแบบชุดการสอนหรือพัฒนาเป็นหลักสูตร เพื่อจะสอนหรือถ่ายทอดเพลงพื้นบ้านไปสู่นักเรียนโดย จันทนา (2542) ได้สร้างชุดการฝึกสอนขับร้องเพลงพื้นบ้านภาคกลางเรื่องเพลงเทพทอง สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ส่วนอุบลรัตน์ (2544) ก็สร้างหลักสูตรเพื่อการสอนเพลงอีแซวขึ้นมา โดยในกระบวนการเหล่านี้จะมีเรื่องของการกำหนดวัตถุประสงค์ รายละเอียดกิจกรรม คำอธิบาย การทดสอบและประเมินผล นอกจากนี้อุบลรัตน์ยังพบว่า การเชิญศิลปินพื้นบ้านมาร่วมสอนจะช่วยให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพมากขึ้นเพราะศิลปินพื้นบ้านมีวิธีถ่ายทอดที่สนุก มีเกร็ดประวัติศาสตร์ มีความเป็นกันเองกับนักเรียน และที่สำคัญสามารถถ่ายทอดแบบมืออาชีพได้ นักเรียนจะได้มีประสบการณ์ตรง

6.2 การนำสื่อสารการแสดงพื้นบ้านมาบูรณาการกับการเรียนการสอน

สำหรับประเด็นถัดไปคือการพยายามนำสื่อสาร การแสดงพื้นบ้านมาบูรณาการหรือประยุกต์เข้ากับการเรียนการสอนวิชาสามัญในโรงเรียน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการเรียนการสอนให้มากยิ่งขึ้น โดยแบ่งเป็น 2 รายวิชาสำคัญ คือ วิชาศิลปะและภาษาไทย มาลัย (2546) ได้ทดลองเปรียบเทียบสัมฤทธิ์ผลของนักเรียนที่เรียนภาษาไทยผ่านลำตัดกับนักเรียนที่เรียนตามคู่มือครู ผลการทดลองพบว่านักเรียนที่เรียนโดยมีการนำลำตัดมาผสมผสานในการเรียนการสอนเด็กนักเรียนได้ลงฝึกซ้อมร้องรำและแสดงด้วยความสนุกสนานเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้เด็กกลุ่มนี้มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยสูงกว่าอีกกลุ่ม

กาญจนา (2547) ได้บูรณาการเพลงโคราชในการเรียนการสอนวิชาศิลปะ ดนตรี นาฏศิลป์ โดยการปรับปรุงกิจกรรมเข้ากับเพลงโคราช ในขณะที่ณัฐยา (2543) จะนำเสนอหนึ่งตะลุงและการแกะรูปหนึ่งตะลุงมาสอนในวิชาศิลปะ ซึ่งนอกจากจะมีการสอนการแกะตัวหนึ่งแล้ว ยังมีการให้นักเรียนได้รับชมการแสดงสด และการบันทึกเทปหนึ่งตะลุงด้วย

ข้อค้นพบของทุกเล่มจะชี้ให้เห็นว่าการนำสื่อสาร การแสดงพื้นบ้านมาประยุกต์กับการเรียนการสอนวิชาต่างๆ ในโรงเรียน ทำให้เด็กมีความสนุกสนาน และมีสัมฤทธิ์ผลดีขึ้นกว่าการเรียนตามปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

7. สื่อสารการแสดงพื้นบ้านกับความสัมพันธ์ทางสังคม

ในหัวข้อนี้จะเป็นการนำเสนอข้อค้นพบของ วิทยานิพนธ์ในประเด็นสถานภาพของสื่อสารการแสดง

พื้นบ้าน และบทบาทหน้าที่ของสื่อซึ่งมีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อสังคม และข้อค้นพบที่ใกล้เคียงกันก็คือ ในขณะที่สังคมหรือชุมชนมีความเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดก็ตามสื่อสารการแสดงผลงานของชุมชนหรือสังคมนั้นก็จะยังทำหน้าที่ต่อไปในการเป็นศูนย์รวมของชุมชน อาทิ

เถียรชัย (2540) พบว่าพิธีกรรมโนราโรงครู มีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแนบแน่น สามารถรักษาหมู่บ้านท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้อต่อการเข้ามาของผู้คนต่างวัฒนธรรม ด้วยเหตุที่เป็นชุมชนชายฝั่งทะเลเปิด และอยู่บนพื้นที่แคบๆ จึงมีสภาพภูมิศาสตร์ที่คับแคบ บังคับให้ผู้คนต้องใกล้ชิดกัน

พีรศิลป์ (2541) จะมองอีกมุมหนึ่งคือศึกษาสถาบันที่ช่วยกันดูแลสื่อสารการแสดงผลงานตามที่เขาศึกษานั้นก็คือสำนักงานส่งเสริมหมอลำ ซึ่งพบว่าการศึกษานักเรียนส่งเสริมหมอลำจะเป็นศูนย์รวมหมอลำทุกประเภทและรับงานแสดงให้หมอลำ เน้นกระบวนการประชาสัมพันธ์ มีบทบาทในการชี้แนะและส่งเสริมแก่ผู้ว่าจ้าง ทำให้หมอลำปรับปรุงพัฒนาองค์ประกอบและรูปแบบการแสดง ซึ่งเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป สื่อเองต้องมีการรวมตัวหรือสร้างองค์กรที่จะช่วยผลักดันการแสดงของตนต่อไป

8. การเปิดรับสารจากสื่อสารการแสดงผลงาน / สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

ในวิทยานิพนธ์หลายเรื่องที่มีศึกษาการเปิดรับข่าวสารเข้ากับงานพัฒนา ผู้วิจัยจึงกระชั้นประเด็นให้อยู่ในข้อเดียวกัน โดยจะเพิ่มเติมประเด็นหรือเนื้อหาที่แตกต่างกันไว้ด้วย

ในส่วนแรกนี้จะสังเคราะห์ข้อค้นพบของวิทยานิพนธ์สื่อสารการแสดงผลงานเพื่อพัฒนาดังนี้

8.1 สื่อสารการแสดงผลงานกับการพัฒนาสุขภาพ

นารินารณ (2539) ได้ศึกษาลายจันทรเพ็ญ (2533) ที่สำรวจการเปิดรับข่าวสารจากการแสดงของคนในเมืองและเขตชนบทในจังหวัดเชียงใหม่ แต่นารินารณจะเน้นที่การรับรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์เพื่อวิเคราะห์เรื่องการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์ ผ่านเพลงขอว่ามีประสิทธิภาพเพียงใด หากแต่จันทรเพ็ญแค่สำรวจทัศนคติที่มีต่อสื่อสารการแสดงผลงานในขณะที่ สมศรี (2544) ศึกษาผลของการใช้วิดีโอ ประกอบด้วยเพลงลูกทุ่งกันตรึม หมอลำ ลิเก สปอร์ตโทรทัศน์และการสัมภาษณ์พิเศษ ในการให้สุศึกษาเรื่องโรคเอดส์แก่ประชาชนในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งค่อนข้างจะมีประสิทธิภาพจากการให้คำตอบของกลุ่มตัวอย่าง

8.2 สื่อสารการแสดงผลงานกับการพัฒนาเยาวชน

● การพัฒนาคนดูที่เป็นเยาวชน

วิทยานิพนธ์ของจุฬารักษ์ (2540) เป็นลักษณะหนึ่งที่ประยุกต์การแสดงผลงานบ้านเพื่อการพัฒนาโดยจะมีรูปแบบการนำสื่อสารการแสดงผลงานไปใช้ในการพัฒนาแตกต่างออกไป คือจากการใช้สื่อพื้นบ้านกับศิลปินพื้นบ้าน กลับดูการที่กลุ่มศิลปินคนรุ่นใหม่ที่จะละครร่วมสมัยแต่สนใจในสื่อพื้นบ้าน และปรับประยุกต์การแสดงผลงานโดยใส่เนื้อหาข่าวสารเรื่องเพศศึกษาเป็นเนื้อเดียวกับการแสดง มิใช่ใส่เฉพาะสารเพื่อสั่งสอนอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์ผู้รับสารด้วยว่าเมื่อพื้นที่ต่างกัน วัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนก็ต่างกัน ดังนั้นการแสดงผลงานก็ต้องปรับไปตามสิ่งแวดล้อมด้วย

● การพัฒนาเยาวชนที่เป็นศิลปิน

จากภาพรวมของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา มีเล่มเดียวเท่านั้นที่สนใจในการพัฒนาตัวศิลปิน นั่นก็คือ สมควร (2546) ที่สำรวจ สอบถามและวิเคราะห์สุขภาพของศิลปินหมอลำรุ่นใหม่ ว่ามีการดำเนินชีวิตที่ถูกหรือผิดสุขภาพลักษณะอย่างไรจากการที่ต้องแสดงทุกวันหรืออยู่ร่วมกันทั้งชายและหญิงเป็นคณะ นอกจากนี้ยังแนะนำแนวทางในการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาที่ไม่พึงประสงค์เพื่อดูแลหมอลำรุ่นใหม่ที่จะเติบโตเป็นพ่อครูแม่ครูต่อไป

8.3 ศิลปินและหน่วยงานเพื่อการพัฒนา

อีกปัจจัยสำคัญในงานสื่อสารการแสดงผลงานเพื่อพัฒนานั้นก็คือตัวผู้ส่งสารหรือศิลปิน รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพราะถือเป็นผู้ที่กำลังกรองคัดเลือกสารที่จะนำเสนอ ขวัญชัย (2539) ได้สำรวจหน่วยงานภาครัฐในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ใช้หมอลำเป็นเครื่องมือในการสื่อสารข่าวสารพัฒนาและช่วยประชาสัมพันธ์หน่วยงาน ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก ในช่วงหนึ่งปีที่เขาศึกษานั้นพบถึง 6 หน่วยงานที่ใช้

ในขณะที่สมฤทธิ์ (2534) จะเน้นการพัฒนาที่ตัวช่างขอ ให้มีความตระหนักในบทบาทนักสื่อสารเพื่อการพัฒนา ซึ่งจะมีผลต่อการเป็นผู้ส่งสารไปยังคนดู เพราะถ้าช่างขอมีความตระหนักในบทบาทของตนเองเท่าไร ก็จะพยายามสอดแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาใส่ไว้ใน การแสดงของตนอย่างรู้คุณค่า เช่นเดียวกับอรุณมัย (2542) ได้กล่าวถึงบทบาทของศิลปินพื้นบ้าน ซึ่งเป็นผู้สื่อสาร (sender) ในกระบวนการสื่อสารว่า เป็นผู้มี ความสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมคือ เป็นผู้ถ่ายทอด จากตัววัฒนธรรมจากตัวของศิลปินหรือครูผู้สอนสู่ผู้เรียน ด้วยวิธีจดจำและฝึกฝน นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญ ในการเป็นบุคคลเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์สื่อพื้นบ้าน

ไปสู่โรงเรียน ชุมชน สังคม อันเป็นการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมที่งดงามของชาติ

8.4 การเปิดรับข่าวสารจากสื่อสารการแสดงผลที่บ้าน

วิทยานิพนธ์ที่กล่าวถึงการเปิดรับสารเพื่อเปรียบเทียบทัศนคติของประชาชนในเขตเมืองและชนบทที่มีต่อการแสดงขอมมีเพียงเล่มเดียว ของจันทร์เพ็ญ (2530) โดยเปรียบเทียบข้อค้นพบตามลักษณะประชากรศาสตร์ ซึ่งพบว่าคนในเขตชนบทจะมีทัศนคติที่ดีต่อการแสดงขอมมากกว่าคนในเมือง

9. สื่อสารการแสดงผลที่บ้านกับสื่อมวลชน

ในหัวข้อนี้ จะมีผู้ศึกษาเป็นประ เต้นหลักอยู่ 4 เล่ม โดยจะกล่าวถึงประเด็นหลักเหมือนกันคือสื่อสารการแสดงผลที่บ้าน ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถที่จะแสดงผ่านสื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์ได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยได้ประมวลผลและแบ่งให้เห็นภาพของการศึกษาดังนี้

9.1 การปรับตัวของสื่อสารการแสดงผลที่บ้าน

ในการปรับตัวของสื่อสารการแสดงผลที่บ้าน จะมี 3 ลักษณะ คือ

● การปรับตัวด้านรูปแบบ

วุฒิชัย (2547) กล่าวว่า การแสดงลำตัดนำ เพลงพื้นบ้านมาแสดงเพิ่มจากการร้องเพลงฉ่อยหรือ อีแซว นำการแสดงตลก นักร้องลูกทุ่ง หรือลิเก มาร่วมแสดง พร้อมแต่งไฟ แสง สี เสียง ต่อกว้างให้สวยงาม เพื่อแสดงออกทางโทรทัศน์

ลักษณะการสร้างสรรคหรือการแต่งพื้นบ้านอื่นๆ ที่เข้ากันได้มาร่วมแสดงนี้ เป็นวิธีการที่ช่วยส่งเสริมสื่อสารการแสดงผลที่บ้านให้ดีขึ้น แต่ผู้ที่จัดทำ ต้องเข้าใจเป็นอย่างดีว่าเลือกอื่นๆ ที่เลือกมานั้น เข้ากันได้ดีเพียงใด ซึ่งลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยได้เคยชมมาแล้ว แม้จะเป็นการแสดงสดไม่ผ่านสื่อ แต่ก็มัก เปรียบเทียบเคียงกัน คือการแสดงเพลงอีแซวของนักเรียนโรงเรียนอนุบาล ศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ที่นำเพลงพื้นบ้านอื่นๆ อาทิ เพลงพวงมาลัย เพลงเรือ หรือ เผลอเล่นพื้นบ้านอื่นมาแสดง เช่น รุกันทาง มลัญชกรแก้ว เปิงตัน และ เวณยานให้ผู้หญิงร่วมเล่นด้วย ซึ่งทำให้การแสดงดังกล่าว มีชื่อเสียงและได้รับค ามนิยมมาก

● การปรับตัวด้านเนื้อหา

เนื้อหาเป็นเรื่องสำคัญในการที่สื่อสารการแสดงผลที่บ้านจะต้องปรับเมื่อจะต้องนำเสนอผ่านสื่อมวลชน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่เข้มาถึงคนทุกเพศ ทุกวัยได้พร้อมกัน ดังนั้นคำหยาบ คำลงแรงสา มังวาม ก็จะต้องถูกตัดออก (วุฒิชัย, 2547 : คันทิรา, 2540)

● การปรับตัวด้านเวลาและพื้นที่

หุทัย (2547) สรุปว่าผู้แสดงลิกต้องต้องเรียนรู้เรื่องการจับภาพของกล้องในห้องส่ง ต้องเรียนรู้ว่าพื้นที่ในห้องส่งมีจำกัด และต้องเรียนรู้ว่าเวลาในการผลิตรายการโทรทัศน์มีจำกัด เช่นเดียวกันกับวุฒิชัยที่มองว่า เรื่องพื้นที่และ เวลาของสื่อมวลชนเป็นสิ่งที่การแสดงลำตัดต้องคำนึงถึงเมื่อต้องมีการแสดงสดผ่านสื่อ ซึ่ง อินทรา (2540) ได้ให้รายละเอียดของการเข้าใจในเรื่องของพื้นที่และเวลาของหนังตะลุงที่จะแสดงผ่านทางโทรทัศน์ว่า ต้องระลึกรู้จากสถานที่กลางแจ้งมาเป็นสตูดิโอ จากการเลนกลางคืนมาเป็นกลางวัน จากการเลนหลายหัวโคมเหลือหัวโคมเดียว เป็นต้น

9.2 สื่อมวลชนกับการส่งเสริมสื่อสารการแสดงผลที่บ้าน

ในประเด็นนี้ ประยุทธ์ (2540) ได้ศึกษากระบวนการหรือกรรมวิธีของสื่อมวลชนรูปแบบต่างๆ ในการส่งเสริมหมอลำ เขาพบว่าสื่อมวลชนมีบทบาทในการเป็นผู้ผลิตและเป็นช่องทางในการเผยแพร่หมอลำเป็นอย่างมาก ซึ่งแต่ละชนิด คือสื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศนูปกรณ์และสื่อภาพยนตร์แต่จะมีการดำเนินกลยุทธ์ที่ต่างกันออกไป แต่หัวใจหลักที่จะเผยแพร่เน้นคือต้องเน้นหมอลำที่ขายได้

10. ผู้ชมการแสดงผล

ประเด็นข้อค้นพบข้อสุดท้ายนี้คือการศึกษาวเคราะห์ผู้รับสารหรือผู้ชมการแสดงผล ซึ่งจะมวิทยานิพนธ์ของภัทรวรรณ (2540) เล่มเดียวที่มุ่งประเด็นศึกษาในเรื่องนี้ ส่วนเล่มอื่นๆ จะมีพูดถึงในลักษณะองค์ประกอบทั้งของกระบวนการสื่อสาร ในประเด็นผู้ชมการแสดงผลนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

10.1 ความชอบและความพึงพอใจในการชมการแสดงผล ในส่วนนี้จะพิจารณาในแง่สุนทรียะและความชอบส่วนตัว

สุกัญญา (2543) พบว่าคนมาดูลิเกนั้นด้วยเหตุผลที่ต่างกันคือ กลุ่มแรกมาเพื่อดูการแสดง กลุ่มที่สองมาเพื่อดูการแสดงและนักแสดง ส่วนกลุ่มที่สามมาเพื่อดูนักแสดงเป็นหลัก เช่นเดียวกันกับวิวัน (2547) พบว่า คนมาดูละครขอเพราะความชอบหรือความพึงพอใจ 3 ลักษณะต มองค์ประกอบและการปรับปรุงการแสดง คือ พพอใจแบบจารีตเคยยอมรับการเปลี่ยนแปลง พพอใจทั้งในแบบจารีตและแบบสมัยใหม่ และพอใจในแบบสมัยใหม่

การศึกษาแม่ยก มี 1 เล่ม คือ ภัทรวรรณ (2540) ได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะแม่ยกระหว่าง

กรุงเทพฯ กับพิษณุโลก พบว่า แม่ยกในกรุงเทพฯ มักจะมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับนักแสดง จึงเรียกว่าแม่ยกพิศवाल ในขณะที่แม่ยกทางจังหวัดพิษณุโลก ไม่นิยมมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับลิเก แต่ต้องการช่วยเหลือเหมือนลูกหลาน จึงถูกเรียกว่าแม่ยกอุปถัมภ์

การชมการแสดงที่เน้นตัวแสดงเพศชายนั้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับคนละครเสภาขุนช้างขุนแผน ซึ่งธีรเดช (2538) สรุปว่าคนมาดูเพราะความพึงพอใจในตัวละครเพศชาย ซึ่งต้องแสดงได้ดีสมบทบาท รูปร่างหน้าตาดี และบุคลิกลักษณะนิสัยเหมือนตัวละคร ซึ่งผู้ชมได้วาดจินตนาการไว้ โดยคุณปกรณ์ พรพิสุทธ์ ได้รับความนิยมสูงสุด แสดงคราใดคนดูก็จะล้นหลาม

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งของสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน คือการที่ผู้คนมีส่วนร่วม ดังที่ Cabell (1967) ได้นำเสนอไว้ว่าลักษณะการแสดงแบบละครตะวันออกนี้เป็น A Participative Theatre ที่คนดูสามารถที่จะส่งเสียง ถูกรบกวน คุยกัน หรือแม้กระทั่งเป็นส่วนหนึ่งของการแสดง อาทิ งานวิจัยของวิไลลักษณ์ (2544) ที่คนดูหนังประโมทัยสามารถที่จะออกมาร่วมเต้นหน้าเวทีได้

10.2 ความเข้าใจในข่าวสาร สารของสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน

ในการดูตัวตลกหนึ่งตะลุมพั้น คนางค์ (2545) อภิปรายไว้ว่า คนดูบางกลุ่มไม่ได้สนใจสารสาระที่สอดแทรกในการแสดง แต่มารับความบันเทิงจากตัวตลกเท่านั้น แต่จะมีอีกกลุ่มที่มุ่งความสนใจไปที่บทละครของตัวตลกหนึ่งตะลุมพั้นจึงทำให้ได้รับฟังสิ่งที่สอดแทรกและสามารถขบคิดไปพร้อมกันด้วย แม้จะเป็นเพียงช่วงสั้นๆ ไม่ได้เกิดผลระยะยาวในด้านความคิดหรือพฤติกรรมนัก

บทสรุปและข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยในอนาคต

ในส่วนสุดท้ายนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์ สังเคราะห์ อภิปราย และข้อสรุปที่บูรณาการจากวิทยานิพนธ์ งานวิจัย การเสวนา เพื่อนำเสนอเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในด้านสื่อสารการแสดงในอนาคต เพื่อต่อยอดหรือขยายองค์ความรู้เพื่อการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยต่อไป โดยผู้วิจัยจะสรุปเป็นประเด็นในการนำเสนอ ดังนี้

1. บทบาทและหน้าที่ของสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน

- บทบาทและหน้าที่เชิงประสานวัฒนธรรมและการแสดงความเป็นไทยของชุมชน

บทบาทและหน้าที่ของการแสดงพื้นบ้านอาจจะต้องการเปลี่ยนแปลงในการศึกษา ในบริบทต่างๆ ที่เนื้อหา

วิธีการ และสภาพแวดล้อมในการจัดการต้องสัมพันธ์กัน พื้นถกเหนือจากการวิเคราะห์ในอดีตที่จะมองในแง่การสั่งสอน เป็นสื่อของชุมชน ให้ความบันเทิง แต่อาจมีการมองภาพของชุมชนหรือสังคมที่ต่างกันออกไปแล้ว วิเคราะห์หาบทบาท หน้าที่ที่แตกต่างกันไป เพื่อการที่จะนำมาใช้จะได้ถูกที่ ถูกเนื้อหา ถูกรูปแบบ อาทิ ศึกษาประเด็นสื่อสารการแสดงพื้นบ้านเพื่อการประสานทางวัฒนธรรม เช่น รองเง่งที่เป็นการแสดงประสานไทยพุทธกับมุสลิม หรือการแสดงพื้นบ้านอื่นๆ ตามแนวตะเข็บที่แตกต่างกันทางเชื้อชาติ ศาสนา แต่เป็นศูนย์รวมคนในชุมชนได้นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาประเด็นคุณค่าของคำว่าไท ที่เป็นอิสระ เป็นเสียงโดยตรงของประชาชนของสื่อสามารถแสดงพื้นบ้าน ไม่ถูกครอบงำโดยรัฐ สื่อหรือนายทุน เป็นพื้นที่สร้างสรรค์เพื่อแสดงความคิด การวิพากษ์วิจารณ์ได้เต็มที่ อยากให้มีการศึกษากันในประเด็นเหล่านี้ เช่น ละครชุมชนในการวิจัยสื่อภาคประชาชน (สุกัญญา สมไพบูลย์และชนูปการ แสงจันทร์, 2548) ที่กล่าวถึงลิเกเซ็งมา จังหวัดจันทบุรีว่า เป็นละครชุมชนที่เป็นลักษณะ "ของชุมชน" จริงๆ คือเป็นลักษณะที่กลุ่มชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง เล่นกันเอง และดูกันเอง ที่ชาวบ้านเล่นลิเกกันเองสลับๆ โดยนำประเด็นต่างๆ ในหมู่บ้าน เรื่องราวที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของแต่ละบ้าน ในหมู่บ้านหรือชุมชน เช่น เรื่องการทำมาหากิน การทำเกษตรกรรม การแซวเรื่องส่วนตัวกัน เป็นต้น โดยจะเล่นกันในงานบุญ งานศพ โดยที่มีคนก่อหอยอดขึ้นมาและชักชวนกันใครก็ได้ที่ได้แล้วอยากจะเล่นด้วยก็มาช่วยกันเล่น และทุกคนก็สนุกสนานร่วมกัน ถือเป็นการเล่นหรือการแสดงที่ช่วยให้เกิดการสื่อสารกัน ช่วยให้คนในชุมชนได้กระชับความสัมพันธ์กัน

2. การศึกษาศิลปินและการปรับปรนสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน

- การศึกษา ศิลปินและชีวิตที่ต้องปรับตัวตามกระแสสังคม

ตัวอย่างประเด็นการศึกษาศิลปิน หรือตัวของนักแสดงตามแนวมานุษยวิทยาที่ไม่ได้มองเพียงแค่ภาพการยกย่องบูชาครู แต่มองภาพจริงของความจริงที่น่าสนใจและการปรับศิลปะไปตามยุคตามสมัย คือ คนซึ่งอีสาน : ร่างกาย กามารมณ์ อัตลักษณ์ และเสียงสะท้อนของคนทุกชั้นหมอลำซิ่ง" โดย สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2544) ซึ่งมองสภาพปัจจุบันของสื่อสารการแสดง การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงที่พบ โดยตอบจุดมุ่งหมายของยุคสมัยที่เปลี่ยนไปและเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง และสนองความต้องการของคนดูในยุคโลกาภิวัตน์

- ศิลปินลูกทุ่งกับการสืบสานงานการแสดงพื้นบ้าน การศึกษาศิลปินลูกทุ่งท้องถิ่นที่นำสื่อสารการแสดงพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้กับการแสดง เป็นการมองกลับ จากการที่วิทยานิพนธ์ส่วนมากพบว่า เพลงลูกทุ่งคือสิ่งใหม่ที่เขาไปมีอิทธิพลกับสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน ดังนั้นการมองกลับมามักจะช่วยเพิ่มความน่าสนใจและหลากหลายมากขึ้นในการศึกษา อาทิ งานวิจัยของ จรินทร์ ศรี (2542) ได้นำเสนอบทบาทของเอกชัย ศรีวิชัย นักร้องลูกทุ่งชื่อดัง ที่โด่งดังจากเพลงหมากัด ในปี พ.ศ.2540 ในฐานะศิลปินลูกทุ่งที่อนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้านทางภาคใต้ให้เป็นที่รู้จักและได้รับความสนใจ ผ่านบทเพลงและการแสดงของวงดนตรีเอกชัย ศรีวิชัย โดยกล่าวว่า เอกชัย ศรีวิชัย มีการใช้ภาษาถิ่นประกอบการร้องเพลงลูกทุ่งสำเนียงใต้ ใช้ทำนองเพลงพื้นบ้านภาคใต้ และบทกลอนต่างๆ เช่น กลอนหนึ่งตะลุง กลอนโนรา และเพลงแหล่ รวมทั้งการนำวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้

3. การจัดการองค์กรหรือคณะการแสดงและการสร้างเครือข่ายศิลปิน

อีกประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาในอนาคตก็คือกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่ายหรือการจัดการให้คณะหรือองค์กรการแสดงนั้นคงอยู่ต่อไป ดังตัวอย่างงานวิจัยของ ทวี ถาวโร (2541) จากสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เรื่อง "การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ ซึ่งจะกล่าวถึงกระบวนการทำงานในการรับงานและกระจายรายได้ จะประกอบไปด้วย 6 ขั้นตอนด้วยกัน คือ การรับงาน การเตรียมสถานที่การแสดง การเตรียมตัวของนักแสดง การแสดง การพักระหว่างแสดง และการกิจเมื่อเสร็จสิ้นการแสดงแล้ว

4. การวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดงเพื่อการสืบทอดเชิงสร้างสรรค์

- การวิจัยสร้างสรรค์หรือทดลองสื่อสารการแสดงพื้นบ้านร่วมสมัย

ในการจัดอาศรมเสวนาและสาธิตสื่อสารการแสดงพื้นบ้านครั้งที่ 2 จากผู้ตอบแบบสอบถาม 100% มีผู้คิดว่าเป็นที่จำเป็นต้องมีการศึกษาสื่อพื้นบ้านในระดับอุดมศึกษา แต่หัวข้อหรือประเด็นนั้นยังเป็นคำตอบที่ค่อนข้างจะเป็นนามธรรม นั่นก็คืออยากให้ศึกษาประเด็นใดก็ได้ที่เป็นการสืบทอดสื่อสารการแสดงพื้นบ้านให้คงอยู่ตลอดไปแม้ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงแต่ก็มีคำตอบที่น่าสนใจ อาทิ ศึกษาแนวทางปรับเปลี่ยน

เนื้อหา รูปแบบสื่อพื้นบ้านในแบบที่ผู้ชมชอบ ซึ่งสามารถนำมาซึ่งงานวิจัยในลักษณะการวิเคราะห์ผู้รับสารในเชิงผู้ชมการแสดง และสร้างสรรค์การแสดงให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย การประยุกต์สื่อพื้นบ้านให้เข้ากับประเด็นต่างๆ ในเหตุการณ์บ้านเมือง

ในการนี้ ผู้วิจัยได้สร้างบทและกำกับการแสดงลิเก โดยให้นิสิตเป็นผู้แสดง มีการปรับเนื้อหาให้เข้ากับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง นั่นก็คือเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และได้เชิญศิลปินลิเกมาช่วยฝึกสอนในขั้นตอนการแสดงต่างๆ ที่ผู้วิจัยยังไม่สามารถถ่ายทอดได้ เช่น การร้องอย่างถูกต้องให้เข้ากับดนตรี การรำ เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็เป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์เชิงปฏิบัติการสร้างสรรค์ได้

อีกประเด็นที่น่าสนใจคือการศึกษาการนำไปประยุกต์ใช้ในโอกาสต่างๆ นอกเหนือจากการเป็นสื่อรณรงค์ของภาครัฐ ในส่วนนี้ศิริจันทร์ (2545) และจุฬารัตน์ (2540) ก็ได้ศึกษา ศิริจันทร์จะมองภาพของการแสดงลิเกในฐานะเอ็นจีโอ เพื่อคนดูที่เป็นผู้ร่วมชุมนุมเรียกร้องหรือคนในชนบทเพื่อให้รู้จักตนเอง จุฬารัตน์จะมองการนำสื่อสารการแสดงพื้นบ้านมาประยุกต์เป็นละครเวทีร่วมสมัย และผสมผสานเนื้อหาการพัฒนาเยาวชนในภูมิภาคต่างๆ

ตัวอย่างอื่นๆ อาทิ กลุ่มมะขามป้อม ที่ทำลิเกร่วมสมัยขึ้นมา ดังที่นฤมล ธรรมพฤกษา (2544) บันทึกไว้ว่าลิเกศตวรรษปรีดีศรีอยุธยา ของกลุ่มละครมะขามป้อมเกิดจากความต้องการทำงานให้เป็นต้นฉบับ (Original) จึงเขียนบทขึ้นใหม่หมด โดยดึงบุคลิกภาพและแนวคิดของท่านอ.ปรีดี คือ การกล่าวิเริ่ม และความซื่อสัตย์มาสร้างเป็นตัวละครหลวงประดิษฐ์ มีการสร้างตัวละครอื่นๆ ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มบุคคลต่างๆ และใช้เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นเนื้อเรื่อง แนวคิดหลักของเรื่องเน้นที่ความกล้าที่จะเปลี่ยนแปลง มีการกำหนดโครงเรื่อง เรียบเรียงบทร้องจากที่เขียนเองและขัดเกลาจากการตัดสินใจของนักแสดง มีการกำหนดท่ารำเป็นมาตรฐาน ใช้เทคนิคของละครเวที ทั้งระบบแสงเสียงประกอบ และการจัดวางตำแหน่งของนักแสดง โดยมีจุดมุ่งหมายทั้งในแง่ ศิลปะ และความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์

5. ความสัมพันธ์ของสื่อสารการแสดงพื้นบ้านกับสื่อมวลชนและสื่อสมัยใหม่

- การถ่ายโอน / ย้ายสื่อ : รสนิยมการแสดงไทยในสื่อที่แตกต่าง

วิถีคิดของคนไทยที่ผ่านสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน

ความสนุกสนาน หรือความเป็นการแสดงแบบ stylization หรือ presentation ที่เน้นความสวยงาม และไม่ได้เน้นความจริง เช่น ลิเก จะมีการแสดงที่นางเอกก็ที่สุดชั่วตัวร้ายก็ร้ายสุดขีด ไม่ว่าจะผ่านอุปสรรคอย่างไร แต่นางเอกก็ได้ดีเสมอ ลักษณะดังกล่าวนี้สามารถที่จะนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับละครโทรทัศน์ไทย ในลักษณะการย้ายสื่อ ที่แม้รูปแบบจะเปลี่ยนไปแต่เนื้อหาหรือแนวคิดรสนิยมในเรื่องราวของคนไทยเป็นอย่างไร สะท้อนออกมาอย่างไร เป็นต้น

การปรับตัวของสื่อพื้นบ้านนั้น สิ่งที่น่าสนใจ คือ ทั้ง ลิเก หมอลำ โนรา หรือซอ มักจะมีการนำการเล่นเป็นละครเข้ามาด้วย (และมักบอกว่าเป็นละครสมัยใหม่) โดยจะเลียนแบบละครโทรทัศน์ ถ้าพิจารณาดีๆ จะเห็นว่าเนื้อหาเหล่านี้ไม่ใช่ของใหม่ แต่เป็นการแปลงองค์ประกอบภายในบางอย่าง เช่น อาชีพ ลักษณะสังคม จากจักรๆ วงศ์ๆ ก็เป็นเรื่องของคนธรรมดา ชาวบ้าน การทำงานทำในเมือง (การแสวงหาสิ่งที่ดี เหมือนออกไปหาพระเจ้าตา)

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในการแสดงของสองสื่อนี้ มีการถ่ายโอนวิถีคิดหรือองค์ประกอบการแสดงหลายอย่าง ซึ่งสามารถที่จะนำไปเป็นประเด็นในการศึกษาค้นคว้าต่อไปได้

และอีกประเด็นหนึ่งก็คือการใช้เพลงลูกทุ่งมาใช้ ถ้าพิจารณาว่าเพลงลูกทุ่งเป็นของใหม่ ต้องลองพิจารณาใหม่ดีๆ ว่าเพลงลูกทุ่งก็คือเพลงพื้นบ้านที่นำมาทำให้ทันสมัย คือสร้างสรรค์เนื้อหาเกี่ยวกับเมือง แต่ทำนองนั้นยังเป็นลักษณะของเพลงพื้นบ้านอยู่ จึงมีประเด็นความเชื่อมต่อของเพลงพื้นบ้านและเพลงลูกทุ่ง ดูลักษณะการปรับเปลี่ยนอะไรคือความสมัยใหม่ที่ใส่เข้ามา และอะไรคือแก่นเดิม (something old can be new) ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ที่น่าสนใจ

6. การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และบริบทของสังคมที่แตกต่างกับสื่อสารการแสดงพื้นบ้าน

- เวลา ผู้คน บริบทที่เปลี่ยนแปลงกับสื่อสารการแสดงที่ปรับเปลี่ยน

แนวทางนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่มีการวิเคราะห์อดีต และปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยทำนายภาพของอนาคตได้ด้วย ดังตัวอย่างการแบ่งสื่อสารการแสดงพื้นบ้านตามยุคของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2003) ที่แบ่งยุคการศึกษาสื่อสารการแสดง เป็นช่วงล่าอาณานิคม ช่วงเผด็จการ รัฐนิยม ช่วงส่งเสริมการท่องเที่ยวและช่วงปัญญาชนให้ความสนใจ แต่ละช่วง แต่ละยุค สื่อสารการแสดงพื้นบ้านก็จะมีแนวทางหรือจุดเน้น รวมถึงวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออก

นอกจากนี้แนวทางของสุภางค์ จันทวนิช (2527) ที่มองภาพการใช้สื่อพื้นบ้านกับคนชั้นแรงงาน ผู้ศึกษาวิจัยต่อในอนาคต ก็สามารถที่จะวิเคราะห์รูปแบบและวิธีการสื่อสารของสื่อสารการแสดงพื้นบ้านต่อชนชั้นที่แตกต่างกันไป ซึ่งประดิษฐ์ ประสาททอง (2549) ได้ให้ข้อคิดในงานเสวนาว่า การสร้างสรรค์ลิเกร่วมสมัยของเขานั้น เพื่อตอบสนองแฟนลิเกกลุ่มเป้าหมายคือคนชั้นกลาง มีการศึกษาและอยู่ในเมือง ซึ่งในตัวรายละเอียดของการแสดง เนื้อหาที่จะแตกต่างกับลิเกทั่วไป เป็นต้น ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนั้นก็มีกระบวนการคิดในการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย หรือคนชมคนฟังของตนเองด้วย โดยจะสามารถประยุกต์เข้ากับแนวคิดการสร้างผู้ชมของกาญจนา แก้วเทพ (2547) ที่ให้ความสำคัญกับผู้ชมที่เป็นเด็กและเยาวชน

7. องค์ประกอบการแสดงด้านอื่นๆ

- ฉาก เวที พื้นที่ แสง สี กับการสื่อความ

ในงานวิทยานิพนธ์ที่พูดถึงฉาก หรือเวทีเป็นหลักนั้น มีของพินัย (2545) เล่มเดียวซึ่งในการศึกษาทางสื่อสารการแสดงนั้น สามารถที่จะศึกษางานในลักษณะของ พื้นที่ ในลักษณะของฉากและเวที เพื่อการสื่อความหมายและเป็นส่วนเติมเต็มของการสื่อสารด้วยการแสดงทั้งระบบอย่างไร เป็นต้น หรือมีพื้นที่สาธารณะใดบ้างที่เหมาะสมที่จะเป็นสถานที่ที่สื่อสารการแสดงพื้นบ้านจะสามารถมาแสดงได้ หรือทางส่วนกลางราชการ สนับสนุนหรือส่งเสริมให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ของคนในชุมชน และจัดแสดงผลงานสู่คนนอกชุมชนอย่างเป็นระบบ

8. สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาในมิติที่แตกต่างไป

- บัณฑิต S M C R กับการพัฒนาทั้งสื่อและคน

กระแสสื่อสาระบันเทิงกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในการศึกษาสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา โดยพิจารณาบริบทเป็นสำคัญ ดังที่ ประยุทธ์ วรรณอุดม และมงคล คำดวง (2547) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง "ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบสื่อสาระบันเทิงของหมอลำ" โดยผลการวิจัยพบว่า ในการนำศักยภาพของหมอลำในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (edutainer) มาใช้เพื่อการพัฒนาต้องคำนึงถึงว่าจะใช้ในบริบทใด กลุ่มเป้าหมายใด เพราะหมอลำแต่ละประเภทก็มีจุดแข็งจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงต่างกันออกไป และพิจารณาทั้ง 4 ด้าน คือ ศิลปิน เนื้อหาสาระ ช่องทางและผู้รับสาร

การรู้จักรายละเอียดของสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิด

เช่น สือหมอลำมีหลายต่างๆ ถ้าเราจะรณรงค์เรื่อง
บุญบารมีนามัย เราไม่สามารถร้องได้ทุกสาย ต้องพิจารณา
ว่าเข เล่นอะไรได้ เขาเล่นอะไรไม่ได้ จะช่วยให้การวิจัย
ในเชิงการสื่อสารเพื่อการพัฒนาทำได้เหมาะสม
และเป็นการพัฒนาสื่อพื้นบ้าน

- การประยุกต์สื่อสารการแสดงผลพื้นบ้านที่มีรูปแบบ
ละครเข้ากับการเรียนการสอนหรือการพัฒนาเยาวชน
จากทหรมวิทยานิพนธ์ที่ใช้สื่อสารการแสดงผลพื้นบ้าน
ไปบูรณาการกับการเรียนการสอนนั้น จะมีแต่การใช้
เพลงพื้นบ้าน และมักใช้กับวิชาภาษาไทย มีงานของณัฐยา
(2543) เท่านั้นที่นำหนังตะลุงมาใช้กับวิชาศิลปศึกษา
ถ้าหากมีการนำเรื่องราวของวิชาสังคม สุขศึกษา หรือ
ภาษาไทย มาประยุกต์ใช้กับการแสดงผลพื้นบ้านก็อาจจะ
เพิ่มคว ะหลากหลายให้กับวิทยานิพนธ์ในลักษณะดังกล่าว
มากขึ้น โดยตัวอย่างที่ใกล้เคียงคืองานของจุฬารักษ์ (2540)
ที่วิเคราะห์การนำสื่อสารการแสดงผลพื้นบ้านมาประยุกต์กับ
เรื่องยาเสพติดของกลุ่มละครมะขามป้อม ที่ใช้กับเด็ก
ในพื้นที่ต่างๆ กัน

นอกจากนี้กลุ่มละครร่วมสมัยต่างๆ ที่อยู่ตาม
ภูมิภาค เช่นกลุ่มละครกับไฟที่เชียงใหม่ กลุ่มดาวลูกไก่
ที่พหุโยโลก กลุ่มมะขามแก้วที่เมือองสอน กลุ่มมะเขือแจ้
ที่พะเยา กลุ่มครองแครงที่อยุธยา ก็ได้ประยุกต์ใช้
สื่อสารการแสดงผลพื้นบ้านในชุมชนของตนมาประยุกต์
เป็นละครร่วมสมัยและนำเสนอให้กับเยาวชนและคนใน
ชุมชนของตน (ดวงแข บัวประโคน, สัมภาษณ์, 2548)

9. ผู้รับสาร

- ผู้รับสารในฐานะผู้เสพงานศิลปะ
งานวิจัยในด้านกระบวนการสร้างผู้รับสาร ที่มี
ลักษณะแตกต่างกันออกไปตามภูมิภาค ตามวัย หรืออาจจะ
เป็นเฉพาะคนรุ่นใหม่ในเมือง ที่จะเป็นคนดูหรือผู้สนับสนุน
ต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการศึกษาผู้รับสารในฐานะคนดู
ไม่ใช่บุคคลที่ถูกวัดทัศนคติหรือความเข้าใจจากการพัฒนา
เรื่องการเรียนการสอนผ่านสื่อสารการแสดงผลพื้นบ้าน
ปัจจัยสำคัญในการศึกษาสื่อสารการแสดงผลคือผู้ชม
ซึ่งการวิเคราะห์ผู้ชมที่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามลักษณะ
ประชากรศาสตร์ ทั้งเพศ วัย รสนิยม และบริบทแวดล้อม
เขาเหล่านั้น จะเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้สามารถ
ส่งเสริม สนับสนุน หรือสร้างสรรค์สื่อสารการแสดงผล
พื้นบ้านให้เข้ากับวัตถุประสงค์และบริบท

10. การสืบทอดสื่อสารการแสดงผลพื้นบ้าน

- แดกกิ้ง ต่อตา จากรากและแก่นเดิม
ประยุทธ วรรณอุดม (2549, เสวนา) ได้กล่าวถึง

แนวคิดในการอนุรักษ์หรือประยุกต์สื่อที่กำลังจะตาย
อาทิ แนวคิด มะขิดต่อยอดมะนาว เป็นแนวคิดเกษตรกร
ที่ในหน้าแล้งมะนาวออกลูกยาก ก็ใช้ต้นมะขิดเสียบ
กิ่งมะนาว ก็ออกผลเป็นมะนาวได้ คือมีรากอย่างหนึ่ง
แต่สามารถต่อยอดได้ ซึ่งทับกันได้สนิทด้วย แต่ก็ต้อง
ระวังรอยต่อด้วย ถ้าเอนาก็ตายทั้งมะขิดและมะนาว
คือ ตายทั้งรากทั้งยอด

นอกจากนี้ในกระบวนการสืบทอดสื่อสารการ
แสดงผลพื้นบ้าน ควรมีการให้ความสำคัญกับผู้ที่อยู่เบื้องหลัง
การแสดง โดยเฉพาะนักดนตรี ผู้เขียนบท หรือผู้กำกับ
นอกเหนือจากนักแสดงเท่านั้น การสืบทอดจึงต้อง
ทำอย่างครบเครื่อง

- กระบวนการสร้างเด็กและเยาวชนในฐานะ
ผู้สืบสานการแสดงผลพื้นบ้าน

การแสดงผลพื้นบ้านโดยเยาวชน เพื่อเยาวชน

ในการจัดอาศรมเสวนาสื่อสารการแสดงผล
พื้นบ้านครั้งที่ 2 ผู้วิจัยได้เจาะประเด็นให้แคบมาที่
การแสดงลิเก โดยนำเสนอการแสดงลิเกของนิสิต ที่มี
ลิเกเด็กมาร่วมแสดงในบางส่วนด้วย และจัดเสวนาถึง
ภาพของการแสดงลิเกแบบให้เยาวชนมีส่วนร่วม โดยได้
พูดคุยกับผู้ฝึกสอนลิเกเด็กอาชีพ คือพระเอกจรรยาเลิศพร
และผู้ใช้กระบวนการละครในการฝึกลิเกให้เด็ก คือ
คุณดวงแข บัวประโคน ซึ่งลิเกของทั้งสองครูฝึกต่างกัน
ครูจรรยาจะนำลูกหลานหรือเด็กที่ครอบครัวเป็นลิเก
หรือเด็กที่สนใจมาฝึก โดยเป็นกระบวนการสืบทอดใน
ลักษณะของวิทยานิพนธ์ของ มล. สันติสุข (2541)
ในเรื่องการสืบทอด ที่ครูสาธิตให้ดูและเด็กปฏิบัติตาม
อย่างเคร่งครัด มีความเคารพและเข้มงวดสูง เรื่องที่
แสดงหรือบทบาทก็จะเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ทั้งหมด ไม่ว่า
จะเป็นศึกชิงรักหักสวาท ที่มีบทรัก บทรบ และการใช้
ภาษาที่ค่อนข้างหยาบคายสำหรับตัวตลก รวมทั้งมุก
สองแง่สองง่ามด้วย ซึ่งทำให้คนดูบางส่วนรู้สึกไม่
เหมาะสมกับเด็ก (จากการแสดงในการเสวนาสื่อครั้งที่ 1)
แต่เรื่องฝีมือการร้องการรำ การแต่งหน้าและแต่งตัว
ที่สวยงามเหมือนลิเกอาชีพ ผู้ใหญ่ ทำให้คนดูชอบ และ
รู้สึกเหมือนลิเกผู้ใหญ่ที่ย่อส่วนและมีความน่าเอ็นดู
มากขึ้น ในขณะที่คุณดวงแข ได้จัดเป็นการฝึกอบรม
โดยนำศิลปินลิเกเด็ก หรือเด็กที่ครอบครัวแสดงลิเก
คุณครูในโรงเรียน ลิเกอาชีพ นักวิชาชีพละครเวที มา
ร่วมเสวนาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเน้น
กระบวนการให้เด็กลองช่วยกันคิดเรื่องที่ตนเองอยากแสดง
และแสดงในโรงเรียนได้ ซึ่งก็จะมีเรื่องราวใกล้ตัวที่
เกิดในชุมชน แต่ตัวละครอาจจะมีโครงเอนหรือโน้ต
เข้ามา การแต่งกายของบางเรื่อง บางกลุ่ม ก็อาจจะ

ไม่มีเครื่องประดับเพชรแวววับเหมือนลิเกอาชีพ แต่เมื่อแสดงในโรงเรียนให้เพื่อนดู ก็ได้รับความนิยมสูงมาก เพราะเป็นการแสดงของเยาวชน โดยเยาวชน และเพื่อเยาวชนอย่างแท้จริง

ในปัจจุบันได้มีสถาบันอุดมศึกษาได้ให้ความสนใจในการนำสื่อสารการแสดงพื้นบ้านมาเป็นกิจกรรมนอกหลักสูตรของนิสิตนักศึกษา เช่น สาขานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กำลังจะจัดตั้งวงดนตรีลูกทุ่งและคณะลิเก ซึ่งแต่เดิมศิลปะพื้นบ้านอย่างวงดนตรีลูกทุ่งหรือลิเกนั้นเยาวชนรุ่นใหม่มองไม่สนใจและมองว่าเป็นเรื่องเชย การเข้าถึงคนรุ่นใหม่ก็ยากลำบาก แต่ตอนนี้สาขานาฏศิลป์ไทยใช้วิธีการประยุกต์ให้เข้ากับวิถี ซึ่งมีการลงพื้นที่จริงเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับคนในยุคปัจจุบันนี้ การสร้างองค์ความรู้เพื่อให้สามารถเข้าถึงคนทุกรุ่นได้ เพราะการสร้างองค์ความรู้จากการทำวิจัยนั้นทำให้เราถึงข้อจำกัดของการสืบสานงานด้านศิลปะพื้นบ้าน ดังนั้นการคิดจะสืบสานงานศิลปะพื้นบ้านจึงต้องอาศัยงานวิจัยเป็นฐานสำคัญ

วงดนตรีลูกทุ่ง หรือคณะลิเกที่กำลังจะจัดตั้งนั้นถูกประยุกต์และนำเสนอออกมาในรูปแบบที่สนุก ให้สาระแก่ผู้ชมเข้าถึงวิถีชีวิต เพื่อจะได้เข้ากับคนในยุคนี้ให้ได้ จะเห็นว่าเมื่อเรามีทั้งความเป็นไทยและสากลรวมอยู่ในคณะ มันจึงเกิดการผสมผสานและมีการผลักดันซึ่งกันและกัน การผลักดันจะทำให้เกิดรูปแบบใหม่ๆ ที่น่าสนใจตลอดเวลา

ในกระบวนการเหล่านี้ ควรมีการเชิญศิลปินพื้นบ้านมามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดความรู้ด้วยเพื่อจะได้เป็นการบูรณาการความรู้จากห้องเรียนและห้องปฏิบัติการจริง

การแสดงพื้นบ้านโดยคนหนุ่มสาว การสร้างเรื่องราวประเด็นสังคม

ลิเกหนุ่มสาวมีการปรับทั้งวิธีการเล่นและปรับเนื้อหาให้เข้ากับบริบทสังคมและกลุ่มผู้ชมมากขึ้น ซึ่งจะทำให้งานเป็นลักษณะ social performing arts ได้โดยอาศัยวิธีการของการแสดงพื้นบ้าน ซึ่งการเน้นความสนุกสนานและปฏิภาณไหวพริบของผู้แสดง จึงทำให้เรื่องราวที่นำเสนอไม่หนักหรือรุนแรงจนเกินไปและสามารถเข้าใจได้ง่าย จากความเพลิดเพลินซึ่งเป็นคนสมบัติข้อแรกของสื่อสารการแสดงอยู่แล้ว

สองกรณีศึกษาประกอบกับการรับชมการแสดงลิเกเชิงทดลองนั้น ทำให้ได้มุมมองและประเด็นการศึกษาวิจัยออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งเชิงการนำเยาวชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอด ทั้งในฐานะผู้แสดง และผู้ชม ซึ่งกระบวนการวิธี ข้อดี ข้อเสียของขั้นตอนในแต่ละช่วง เป็นอย่างไร ก็สามารถที่จะศึกษาได้ หรือ

แม้กระทั่งวิธีสร้างบทให้เข้ากับสถานการณ์แต่มีศิลปะของการแสดงอยู่ครบ เป็นต้น ซึ่งการจะปรับนี้ แก่นของการแสดงก็ยังคงคงอยู่อย่างชัดเจน จากตัวอย่างของผู้ชมการแสดงในครั้งที่ 2 ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นนิสิต นักศึกษา และเยาวชน ก็แสดงความคิดเห็นในทำนองเดียวกันว่านักแสดงควรร้องให้ถูกต้อง หรือทำให้ส่ายกว่านี้ ซึ่งเป็นสองประเด็นหลักในการวิเคราะห์ข้อดีของการแสดง และนักแสดงควรปรับปรุง ซึ่งกระบวนการปรับประยุกต์โดยพิจารณาองค์ประกอบของการแสดงว่าอะไรเป็นแก่น กระพี้ หรือเปลือก จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

ตัวอย่างงานวิจัยดังกล่าว เมื่อสัมภาษณ์และพูดคุยกับนิสิตนักศึกษาผู้แสดงแล้ว จะพบว่าเขามีความชอบแต่ความรู้สึกยาก และโอกาสในการเข้าถึงก็น้อยด้วย เพราะรู้สึกว่าสื่อพื้นบ้านใกล้ตัวหรือเป็นของพื้นบ้านสำหรับคนพื้นบ้านหรือคนชั้นล่างเท่านั้น ถ้าตนเองซึ่งเป็นคนเมืองไปชมกลัวถูกมองว่าเชย หรืออีกประการหนึ่งคือ การแสดงบางช่วงไม่ถูกจริต เช่น ยาวไป หยิบไป ไม่มี plot ทำให้ไม่ชอบ ดังนั้นการที่จะสร้างศิลปินรุ่นใหม่จะมีปัจจัยใดบ้างที่มีความสำคัญในกระบวนการกระบวนการสร้างผู้ชมรุ่นใหม่

วิธีการสร้างผู้ชมรุ่นใหม่ ใช้การวิเคราะห์ตามตัวอย่างบันไดปลาโจนของกาญจนา แก้วเทพ คือให้ได้รับชมการแสดงทั้งๆ ก่อน ยังไม่วิจารณ์จริงจังค่อยๆ เลื่อนลำดับความยาก หรือการแสดงที่มีกระบวนการทางศิลปะที่ซับซ้อนขึ้น และแนวคิดที่ให้ลองมาสัมผัสในฐานะเป็นนักแสดง แม้จะไม่สืบทอดต่อแต่ก็ได้รับประสบการณ์สุนทรีย์โดยตรง ซึ่งจะทำให้ซึมซับ เข้าใจ ความงามได้ นอกจากนี้ในกระบวนการฝึกซ้อมการแสดงซึ่งประติษฐ์ ประสาททองให้สัมภาษณ์ในนิตยสารสารคดีว่าก่อนที่จะมาทำลิเก ก็ต้องดูจนมั่นใจและเข้าใจ ซึ่งนอกจากจะทำให้มีความชำนาญมากขึ้นเมื่อมีการฝึกซ้อมแล้วยังทำให้เข้าใจวัฒนธรรมหรือบริบทของศิลปการแสดงนั้นๆ ด้วย (เห็นทั้งนักแสดง ผู้ชม เรื่องที่แสดง บรรยากาศจริงๆ)

ทั้งหมดนี้จากการวิเคราะห์ สังเคราะห์และการอภิปราย คือตัวอย่างข้อเสนอแนะบางส่วน ที่ผู้วิจัยขอนำเสนอเพื่อให้ผู้ที่สนใจศึกษาในสาขาสื่อสารการแสดงพื้นบ้านได้ใช้เป็นแนวคิดพื้นฐานเพื่อต่อยอดความคิดและพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้ต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

หนังสือ ตำรา เอกสาร งานวิจัย วารสาร

- Amara Pongsapich, editor. (1998). Traditional and Changing Thai World View. Bangkok : Chulalongkorn University Press.
- Cabell, P.L. (1967). Theatre East and West : Perspectives Toward a Total Theatre. Berkley : University of California Press.
- Prayut Wannaudom.(2004). "The Collision between Local Performing Arts and Global Communication, in case Mawlum". International Conference on Revisiting Globalization & Communication in the 2000s." Chulalongkorn University, Bangkok Thailand.
- กมลรัตน์ คณองเดช. (2547). การปฏิรูปการเรียนรู้ในนาฏศิลป์พื้นเมืองสำหรับเด็กปฐมวัยที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ด้านการแสดงพื้นเมืองภาคใต้ : กรณีศึกษาโนรา ร้องเงืง และซัลละ. คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. (2543). สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2544). ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรส โปรดักส์.
- _____. (2545). เมื่อสื่อสองและสร้างวัฒนธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศาลาแดง.
- _____. (2547). "ความรู้พื้นฐานเรื่องงานสื่อพื้นบ้าน งานสร้างสรรค์". ใน กาญจนา แก้วเทพ เอียรชัย อิศรเดช และสุชาติ พงศ์กิตติวิบูลย์. (2549). ปฐมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข. กรุงเทพฯ : โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข.
- _____. บรรณาธิการ. (2549 ก). "สื่อพื้นบ้าน : อาสารับสานงานสร้างสรรค์". ในสื่อพื้นบ้านสานรับงานสุขภาพ. กรุงเทพฯ : โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข.
- _____. (2549 ข). "ความคิด ความอ่าน ศึกษาสื่อพื้นบ้านแบบนิเทศศาสตร์". ใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา. บรรณาธิการ.(2549). จักรวาลวิทยา : บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงเทพฯ : มติชน เกียรติ กมลเสรีรัตน์. (2543). นวน พลคาม หนังสือประโมทัยคณะประกาศามัคคี. วารสารวัฒนธรรมไทย. 37(5) : 41-44.
- จริน คิริ. (2542). "เอกชัย ศรีวิชัย กับวัฒนธรรมพื้นบ้าน". ปาริชาติ. 11(2) : 64-69.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2541). โฉมหน้าศักดินาไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2526). "หมอลำ". วารสารวัฒนธรรมไทย. 16(11) : 49-54.
- เจนภพ จบกระบวนวรรณ.(2526ก). "พ่อครูดอกดิน เสือสง่า ลิเกรานีเกลิง". วารสารวัฒนธรรมไทย. 22(9) : 62-72.
- _____. (2526ข). "พ่อครูหอมหวล นาคศิริ ราชาลิเกลูกบท". วารสารวัฒนธรรมไทย. 22(9) : 4-7.
- จำลอง ผึ้งชลศิลป์. (2545). "ประสบการณ์คนแลหนังตะลุง" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 49(14-16) : 61
- _____. (2545). "ประสบการณ์คนแลหนังตะลุง" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 49(17) : 61
- _____. (2545). "ประสบการณ์คนแลหนังตะลุง" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 49(18) : 83
- ดวงแข บัวประโคนและคณะ. (2547). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อมกรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่. (ม.ป.ท.)
- ถาวร สุกงกชและคณะ. (มปป.) เพลงโคราช : การศึกษาในเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครุครราชสีมา.
- ถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์, จิรยุทธ์ สินธุพันธุ์, สุกัญญา สมไพบูลย์ และ ปรีดา อัครจันทโชติ. (2547). สุนทรีนิเทศศาสตร์ : การศึกษาสื่อสารการแสดงและสื่อจินตคติ (พิมพ์ครั้งที่ 2) โครงการพัฒนาองค์ความรู้ นิเทศศาสตร์ตะวันออก ภาควิชาชาวพิทยาศาสตร์และการแสดง ร่วมกับโครงการสื่อสันติภาพ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ทวิ ถาวโร. (2541). การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ.สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธรรมนิตย์ นิคมรัตน์. (2542). โนราแขก : การปรับเปลี่ยนการแสดงเพื่อวัฒนธรรมชุมชน. สถาบันราชภัฏสงขลา.
- นภดล ทิพย์รัตน์. (2542). "หนังตะลุงสู่หนังประโมทัย : การแพร่กระจายและการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม".
รัฐมิแล. 20(2) : 32-37.
- นฤมล ธรรมพฤษา. 2544. "เบื้องหลังลิเก 100 ปีปริศนา กับ 20 ปีมะขามป้อม". อาจารย์สาร. 27(3) : 59-66.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ : ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและ
เรื่องสรรพสาระ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- , ไซน คาราวาน น้ำเน่า หนังไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษาและนามานุกรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- บัวผัน สุพรรณยศ. (2542). "เพลงอีแซว : สื่อวิพากษ์วิจารณ์สังคมอดีตถึงปัจจุบัน". วารสารอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 มิถุนายน-พฤศจิกายน 2542" หน้า 189-209
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2532). "ว้ายงเขียม". ศิลปวัฒนธรรม. 10(10) : 47-51.
- ประยุทธ์ วรรณอุดม และ มงคล คำดวง. (2547). ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบ
สาธารณะเชิงของหมอลำ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการวิจัย ระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน.
- ปรารธนา จันทรพันธุ์ (บรรณาธิการ). (2548). สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข. นนทบุรี : โครงการสื่อพื้นบ้านเพื่อการ
สร้างเสริมสุขภาพชุมชน (สพส.)
- ปาริชาติ จิวิวัฒนาภรณ์และคณะ. (2547). พลังการวิจารณ์ : ศิลปะการละคร. กรุงเทพฯ : ณ เพชร สำนักพิมพ์
- เพชร สุวรรณภรณ์. (2544). โลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย : เพลงโคราช. สถาบันวิจัยภาษาและ
วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พรรัตน์ ดำรง และสุกัญญา ภัทราชัย. (2540). เอกสารสรุปงานวิจัย "ละครชาบ้าน : การปรับเปลี่ยนในชีวิตไทย
สมัยใหม่. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พนิดา สงวนเสรีวานิช. 2538. "อันเนื่องมาจาก 'ชากรุง'". ศิลปวัฒนธรรม. 16(8) : 57-63.
- พิทยา บุขรรัตน์. (มปป.). การแสดงพื้นบ้าน : การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรม
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กรณีศึกษาหนังตะลุงและโนรา ช่วงการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5
ถึงปัจจุบัน. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- เพทาย อรรถศิลป์. 2538. "สายทอง ภูธร อีกทางเลือกของลิเกภาคกลาง". ศิลปวัฒนธรรม. 16(8) : 66-69.
- ไพฑูรย์ พัฒนไผ่ยิ่ง ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ อุทัย เอกสะพัง และ อ้อมใจ วงษ์มณฑา. (2547). จริยธรรมใน
การดำเนินชีวิตโดยภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นภาคใต้ กรณีศึกษาจากวรรณกรรมหนังตะลุง. ปัตตานี :
โครงการจัดตั้งสถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ภัทราภรณ์ สำราญสุข. (2539). "หนังตะลุง". วารสารวัฒนธรรมไทย. 33(6) : 39-48.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2528). "หนังตะลุงกับสังคมไทยปักษ์ใต้". วิทยาราน. 63(11) : 48-53.
- ภิญโญ ศรีจำลอง. (2525). "หนังตะลุงมาจากไหน?". ศิลปวัฒนธรรม. 3(9) : 33-37.
- มนัส สุวรรณ และคณะ. (2542). การเขียนโครงการวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 2).
เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์.
- มิตรารณณ์ อยู่สถาพร. (2541). "การซึมซับและดัดแปลงสื่อวัฒนธรรมต่างชาติให้เข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิม :
กรณีศึกษาประเทศฮ่องกง". ใน กาญจนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ. (2541). โลกของสื่อ. กรุงเทพฯ :
ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รจนา สุนทรานนท์ (2547). การอนุรักษ์การแสดงพื้นบ้าน จังหวัดปทุมธานี. มปป.
- รายการการสำรวจการใช้สื่อพื้นบ้านและสื่อบันเทิง ฝ่ายพัฒนาสื่อและนวัตกรรมกองพัฒนาศึกษานอกโรงเรียน.
(มปป.). ฝ่ายพัฒนาสื่อและนวัตกรรม กองพัฒนาศึกษานอกโรงเรียน.
- รุ่งอรุณ บุญสายันต์ ประยูร ลาแสง และสายชล สิงห์สุวรรณ (2543). การศึกษารูปแบบการเรียนรู้และสืบทอด
การสร้างสรรคงานศิลปวัฒนธรรมหมอลำ ของศิลปินแห่งชาติในภาคอีสาน. สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.